

Bauer, Jaroslav

[Nieminen, Eino. Beiträge zur altpolnischen Syntax]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1957, vol. 6, iss. A5, pp. 119-129

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100666>

Access Date: 21. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

V tomto období vývoje lze zjistit v řeči dítěte tyto charakteristické rysy: hojně asimilace (jev specifický pro dětskou řeč), metathese a konečně i zkracování delších slov. Tu je autor přesvědčen, že dítě, krátce delší slova, podržuje vždy slabiku přízvukovou. Připomíná, že Jespersen (*Die Sprache*, 86) pominul u toho jevu vliv přízvuku, a sám se snaží dokázat na dokladech z řeči dětí polských, ruských, bulharských, německých i českých, že dítě vždy podržuje slabiku přízvukovou. Avšak mnohé doklady zde uváděné nelze pokládat za průkazné. Neboť většinou jde o slova trojslabičná, z nichž dítě podržuje dvě poslední slabiky. Musí tedy být zachována v polštíně slabika přízvuková, protože je druhá od konce. Podobně je tomu i u mnohých příkladů z bulharského, z ruštiny a z němčiny, kde často náhodou jde o slovo s přízvukem na konci slova. (Tak na př. *šaka* — owsianka, *šina* — maszyna, *čina* — godzina, *boni* — бонбони, *selo* — селсера, *kaži* — закачи, *paki* — сапоги, *ko* — молоко; *ane* — Marianne, *tété* — Universität.) Pokud se uvádí pět příkladů, které z mé práce (*Fonetická studie o dětské řeči*, Praha 1948), Smoczyński vyhledal, aby dokázal, že dítě podrželo začátek slova (vlivem přízvukové počáteční slabiky), je nutno vyloučit slůvka „ela“, „éro“ a „kyti“ (elektrika, aeroplán a kytička). Dítě totiž slyšelo tato slova ve formě zjednodušené dospělými. (To je ve shodě s myšlenkou Jespersenovou, který je přesvědčen, že dospělí při krácení slov podržují jejich začátky. — Všech těchto výrazů užívají dospělí běžně v Praze při styku s dětmi.) Výraz „kululú“ pak je interjekce, již sotva lze užít na důkaz ve stejné rovině jako ostatních druhů slov. A konečně slůvko „láló“ (Kájovi) je vlastní jméno dítěte, tedy opět případ ne dost vhodný pro srovnávání s ostatními slovy. Nezbude tedy po tomto výkladu závažný doklad ani jeden. (Současné se tu však ukazuje, jak je nutné při dokladech vždy uvádět i fonetické realisace, které byly dítěti vzorem.) Bude tedy přece jen asi lépe zachovat výklad Jespersenův, podle něhož dítě podržuje konce slov (nebo snad bychoť mohli říci: konce mluvních taktů). Děje se to pravděpodobně vlivem echolalie, o jejíž velké frekvenci v tomto období vývoje dětské řeči se Smoczyński zmiňuje. (Sám rozlišuje — na str. 35 — *echolalii* jako okamžité opakování a *metatalii* jako opakování podle vzpomínky.) Tak by se snad dalo vysvětlit i to, že často dítě vynechává jen první souhlásku slova: *abát* — kabát; *ima* — zima; *úška* — nózka; *apo* — chapeau; *ako* — gâteau, atd., atd. (Srov. SPFFBU IV/A, 3, 1955, 96.) Snad další podrobná zkoumání, jejichž se lze při současném zájmu o tuto tematiku nadít, pomohou i tuto otázku rozřešit. Zatím však autorovo tvrzení (str. 206): „zasada oddawania połączeń wielozgłoskowych przez połączenia dwuzgłoskowe z regularnym uwzględnieniem sylaby akcentowanej“ se mi zdá závěrem poněkud předčasným a ne dosti prokázaným. A to tím spíše, že přízvuk napodobí dítě správně hned od prvopočátku svých mluvních projevů (tak jako druhý modulační faktor souvislé řeči, melodii). Kladl bych proto jeho předpoklady do řeči dítěte mnohem dříve než až do tohoto období, jak to činí Smoczyński (l. c.: „W rezultacie owładnęło dziecko taką istotną cechą systemu fonologicznego, jaką jest organizująca rola akcentu wyrazowego.“).

Práce se však neomezuje jen na otázky fonetiky a fonologie. Hojnost místa je věnována růstu slovníku a to opět s přihlídnutím k jiným pracím, z nichž autor pečlivě údajně vybral a někde sám utřídil pro řešení této otázky. Ukazuje tu, jak prvotní dětská mluva emocionálně volitionální obsahuje mnoho interjekcí, substantiv a částic; teprve později vlivem růstu převahy sdělovací funkce promluvy se objevují ostatní slovní druhy.

Také otázky syntaxe je tu věnována pozornost, sleduje se vývoj jednotlivých pádů a časů, nezapomíná se ani na otázky sémantické. Všechny své výklady doprovází autor velkým množstvím dokladů, které budou vítaným pramenem nejen pro další práce s problematikou lingvistickou nebo pedolinguistickou, nýbrž i pro studium vývoje dětské psychiky. Je to práce vzniklá z velké pile, pracovaná s velkou svědomitostí, přínášející nové pohledy i podněty.

Karel Ohnesorg

Eino Nieminen: Beiträge zur altpolnischen Syntax. I. Helsinki 1939, str. 132; II. Helsinki 1950, str. 169 (Annales Academiae Scientiarum Fennicae, ser. B, tom. 43,3 a 63,4.)

Dva svazky příspěvků ke staropolské skladbě, o kterých referujeme, netvoří ještě uzavřený celek — v brzké době k nim má přibýt svazek třetí. Zatím je v nich středem autorovy pozornosti vztažné zájmeno *co* a jeho rozšíření do funkce absolutivního relativu. Celé dílo však bude zřejmě podrobným popisem vývoje vztažných vět v období staropolském. Zvláštní pozornost je věnována přechodu tážících zájmen ve vztažná a jejich postupnému šíření.

To je otázka stále živá a nedořešená. Nieminenova práce zde bude důležitým přínosem nejen novými výklady, ale především svým bohatým, pečlivě utřídněným a podrobně popsaným materiálem. Zároveň je velmi cenným přínosem k polské historické skladbě — zdědyt dosud platí, že „składniowych monografii o staropolszczyźnie prawie nie posiadamy“.¹

O vývoji relativ máme sice dvě práce Urbańczykovy (*Wyparcie stpol. względnego jen, jenże przez pierwotnie pytajne który*, Kraków 1935, Rozprawy Wydziału Filologicznego 65,1; *Zdania rozpoczynane wyrazem co w języku polskim*, Kraków 1939, Prace Komisji Językowej PAU 28), ale první z nich má povahu jen stručného přehledu frekvence obou zájmen v jednotlivých památkách a téžistiž druhé je v systematicce vět s *co*, nikoli v historickém výkladu. Obsahuje sice i kapitolu o poměru zájmen *który* a *co* v jednotlivých památkách, ale ta má podobný ráz jako práce o *jenże*.² Nieminenova studie, mnohem širě pojatá, přináší k oběma podstatné doplňky i mnohé opravy.³

Autor, známý finský slavista a zejména polonista, je vynikající znalec staropolských přísežných formulí (*roty przysięg s adowych*), které mají jako jazyková památka velkou cenu pro poznání mluvnické stavby staré polštiny. Věnoval jim již dvě větší práce: *Beiträge zur historischen Dialektologie der polnischen Sprache* (Lud Słowiański I, 1929—1930, A 256—296 a II, 1931, A 1—32) a *Der Genitiv — Akkusativ im mittelalterlichen Polnisch im Lichte der Sprache der Land- und Grotbücher* (Helsinki 1928, Acta Academiae Scientiarum Fennicae 22,4).

Také v této práci vyšel z rozboru vztažných vět v soudních přísahách a věnoval mu celý první díl. Úplně vyexcerpoval všechny vydané soudní knihy od nejstarších dob (první doklady na vztažné věty jsou z r. 1386) až do r. 1450. Získal tak hojný a svěřázný materiál, značně odlišný od dokladů z literárních památek. Je přesně lokalizován a datován, ale projevují se v něm protichůdné tendence: na jedné straně snaha po přesném zachycení přísežné výpovědi, pronášené většinou prostými lidmi — proto se v rotách odráží do jisté míry lidový jazyk s místními rozdíly; na druhé straně stereotypnost formulí, které písaři vyalychaným předfíkávali — tak se ustálily jisté obraty (různé podle krajů) a podle nich se nové výpovědi upravovaly často i dosti násilně. To ovšem zastírá skutečný stav v živém jazyce. Jisté se uplatnil i vliv písařů, kterými asi byli z velké části duchovní. Analýsa dokladů je tedy velmi obtížná a vyžaduje velké obezřetnosti. Autor je si toho dobře vědom⁴ a věnuje jednotlivým typům formulí velkou pozornost. Přece však se nám zdá, že by tu a tam bylo třeba ještě větší opatrnosti při soudech o stavu lidového jazyka na základě stavu v rotách.

Úvodem nás autor seznamuje s obvyklou stavbou soudních výpovědí, abychom správně pochopili, jak jsou do nich včleněny vztažné věty. Začátek zněl vždy: *Tako mi pomozty Bóg i święty krzyż, jako...* (v zápisech se tato formule obvykle nezaznamenovala, takže výrok pak začínal spojkou *jako* nebo i bez ní). Souzená strana dále vyptávala na př.: *jakom pożyczyl Piotraszew trzy grzywny a jedno halerzeż* Poznań 1396; svědek prohlásil: *jakom (ja) przy tem był...*, nebo: *jako (ja to) wiem...*, nebo: *jako to świadczę...* atp. Vztažná věta pak obvykle rozvíjí buď vedlejší větu s *jako*, závislou na prvé části přísahy, nebo častěji obsahovou větu, závislou na svědkově prohlášení. Je tedy součástí složitějšího souvětí. Srov.: *Jacom ja, czsom uczynil, tom uczynil za Konwiktrowim poczatkem* Czersk 1433; *Iaco to swatczimi, yaco, czso uczynil* *Vbiślaw Przedślaoui, to uczynil za yego poczanikiem* Kalisz 1414. Věta vztažná v převážné většině případů předchází před svou větou řídicí; spojka uvozující větu řídicí bývá pak před relativem (jako v druhém dokladu). Zdá se, že takové odtržení spojky od věty, k níž bezprostředně patří, dělalo jisté potíže; proto se někdy opakovala ještě jednou nebo se velmi často vynechávala, takže vzniklo spojení asyndetické: *iaco tho swatczimi, czso uczynil* *Micolay Micolayowi, tho uczynil za yego poczołtkem* Kalisz 1401.

Niemien soudí, že vynechávání spojky a uvedení větosled je tu odrazem lidového jazyka. Můžeme však říci přímo, že zde jde o více méně mechanické spojení vlastní výpovědi se stereotypní úvodní formulí. Výpověď si zachovala tu stavbu, jakou by měla při samostatném pronesení, a spojka se tak ocitla před relativem, uvozujícím větu vedlejší. Ale takové postavení spojky nebylo ve starém jazyce ještě běžné (v češtině se šíří také až během historického vývoje a závažným se stalo až v novověském jazyce spisovném) — proto se spojka vynechávala. Jinak lidový jazyk taková složitá souvětí asi neznal. Praeoposice vztažné věty v druhé části souvětí, původně samostatné, vyplývá z přirozeného sledu myšlenek: vztažná věta je východiskem (říká se v ní, jakého činu se svědectví týká) a řídicí věta jádrem výpovědi (v ní je obsaženo vlastní svědectví). (Srov. k tomu *Přispěvky* II, 127.) Zastavujeme se u toho proto, že to má — jak uvidíme — význam pro výklad vztažných konstrukcí.

¹ St. Urbańczyk ve zprávě o I. dílu Niemenových *Přispěvků*, *Jazyk Polski* 27, 1947, č. 2, str. 58. Mimo tuto zprávu nebylo, pokud je mi známo, o *Přispěvcích* v Polsku referováno.

² Srov. Klemensiewiczovu recenzi v časopise *Rocznik Slawistyczny* 16, 1948, č. 1, str. 56—61.

³ To rád přiznává sám Urbańczyk v citované zprávě. Podrobnější rozbor obou prací Urbańczykových v porovnání se studií Niemenovou připravuji pro 26. ročník *Slavie*.

⁴ Viz Lud Słowiański I, 1929—1930, A 256 n.

Ze vztažných zájmen jsou v rotách nejčastější *co* a *ktory*; *jenž* je zachováno jen ve zbytech. Jiná zájmena jsou řídká a autor je nezachycoval (jen přílovcí *gdzie/z/* ve funkci relativa absolut. se dostalo pozornosti). Tohoto omezení je nutno litovat a nelze je považovat za šťastné, protože právě zájmena *kto* a *jaki* i absolut. *jakoś* jsou pro výklad vývoje relativ velice důležitá.

V rozšíření a využití jednotlivých relativ jsou velké rozdíly mezi třemi územními oblastmi: Velkopolskem se sousedními vévodstvími středopolskými, Mazovskem a Malopolskem. Proto Nieminen probírá materiál z každé oblasti zvlášť (str. 19—81) a pak výsledky rozboru shrnuje (str. 82—94). Celkový obraz je velmi zajímavý.

Staré relativum *jenże* (několikrát též pouhé *jen*) je skoro na celém území Polska na úplném ústupu. Nejmenší procento dokladů najdeme v Mazovsku (14 mezi asi 800 dokladů) a Velkopolsku, poněkud více dokladů je ze středopolských vévodství a nejvíce z Malopolska, kde na Sandomierszku *jenże* dokonce početně převažuje; zato v Krakově, kde bylo velmi hojné, od r. 1402 úplně mizí. Bohužel právě z Malopolska měl autor k dispozici jen málo materiálu, takže obraz může být trochu skreslen. Ale jistě se zde nejvíce uplatnil vliv spisovného jazyka a blízkost kulturního centra. O tom svědčí i ojedinělé doložení tvaru *jiż*, který se v rotách jinak vůbec nedochoval, a stejné ojedinělé zesílení částic *-to: jiżto* (v literárních památkách je takové zesílení časté⁶), obojí ze Sandomierze. Z Krakova zase pochází jediný doklad na připojovací *jeże „coż”* — všude jinde se v této funkci užívalo výlučně *co*.⁷ Důležité je i zjištění, že se v různé míře drží různé tvary starého relativa; vůbec není doloženo substantivní *jeże* v korelaci *s to („co — to“)* a všeobecně nejvíce ustoupil nominativ; také bezpředložkový akusativ je poměrně řídký. Zato předložkový akusativ i jiné pády jsou častější.⁸ Pokud jde o funkci, vyplývá z rozboru dokladů, že *jenże* uvozuje nejčastěji vztažnou větu přívlástkovou, vztahující se k substantivu ve větě řídicí; v menším počtu dokladů se ho užívá adjektivně při substantivu v praeponované větě vztažné. Srov.: *esz Andreas y yego oczecz od dwunaczezye lyath ne byl w dzerszeny wtrób, o yezs sye rzecz wodzi Kraków 1401* — věta přívlástková; *o yanzs kobilo Jan na Roczboru zalował, ten on usziłka ne ma Warka 1415* — adjektivně užití při substantivu; *yacosmi wyednali Sulka (z) Scepanem o lankę, o yezs lankę ne meli szo pozrywacz Radomsko 1407* — při opakovaném substantivu.

Autor z těchto faktů nevyvozuje další závěry. Ale to, co vykládá o rozšíření zájmen *ktory* a *co*, přímo napovídá, že je to bezprostřední souvislost, která vrhá zajímavé světlo i na průběh jejich postupného šíření.

Ve využití zájmen *co* a *ktory* je nápadný rozdíl mezi Velkopolskem se středopolskými vévodstvími a Mazovskem. V prvé oblasti je *co* nejrozšířenější (více než desetkrát častější než *jenż* a *ktory* dohromady!). Jako v celém Polsku je tu jediným prostředkem v substantivních větách, vztahujících se na věc nebo jev, na př.: *Czom czy był obróczył, tho thobyge gest zaplaczone Brzesé Kujawski 1410; eze Jan Davidowi usziczko zaplaczył, czo ranził Sieradz 1411* (postponované věty jsou řídké). Ale stejně běžně se ho užívá i jako relativa absolut. v přívlástkových větách, vztahujících se k substantivu (k vyjádření nepřímých pádů obvykle ve spojení s náležitým tvarem zájmena 3. osoby; nejčastěji však zastupuje nominativ a prostý akusativ), na př.: *Jaco mi Wajrzinez uszol koin „koń”, czo stal za dwe cope Poznań 1391; kegdi Potr dal Panłowi the łakę, czo nan o nę zalował Piotrków 1402*.

Ve spojení s gen. partit. má význam „kolik“: *esz, czo bił Petrus Tlusto Niklosowi meszczego długu winouath, to mu usziko zaplaczył Brzesé Kujawski 1420*.

A velice rozšířeny jsou zde praeponované vztažné věty, v nichž má *co* vlastně funkci adjektivního relativa, na př.: *Czso wozni oglandal rani, to mi dal Ondrzey Gni-zno 1403; Czso Wanczon zalował na Dobrogošta o cradzoni kon, tego Dobrogosth usziłka ne ma Kościan 1408*. Věty tohoto typu ne sou v počítání mimo roty známy.

Naproti tomu *ktory* je překvapivě řídká. Ve vlastním Velkopolsku se objevuje (s výjimkou jediného dokladu z r. 1395, v němž je ho užitó jako adjektivního relativa v praeponované větě) až po r. 1422 v několika dokladech, a to v podstatě jen ve větách přívlástkových. Ve středním Polsku se s ním se káme také jen ojediněle, ale už v prvých dvou desetiletích. Srov.: *yako then staw, o ktory Potr zalował, then Paszek s brathem*

⁵ O konkurenci *jakoś* s *co* se však stručně pojednává (str. 102—103).

⁶ Srov. Urbańczyk, *Wyparcie stpol. jenże*, passim (zvl. str. 9—10 a 24).

⁷ Další podobný doklad našel Nieminen v rotách z Przemysle z r. 1494. Neprávem však zde ve výkladu o ústupu *jenże* spojuje takové případy s *jeże* v praeponovaných substantivních větách; oba typy se podstatně liší významově i geneticky. V II. dílu se o nich už pojednává zvlášť.

⁸ V literárním jazyce tomu bylo podle zjištění Urbańczykova naopak — nejvíce se držel nominativ (*Wyparcie stpol. jenże*, str. 21 n.).

dzerszy ołh panczinacze lath Sieradz 1405. Také zde je v nejstarším dokladu adjektivní *ktory* v praeponované větě.

Přísežné formule z Mazovska poskytují úplně jiný obraz. Vztahné *co* je podstatně méně rozšířeno (jen asi 170 dokladů). V substantivních větách je sice také jediným prostředkem, ale zato je v přívlastkových větách omezeno v podstatě jen na případy, kdy má funkci nominativu nebo prostého akusativu; všude jinde se běžně užívá zájmena *ktory*. Srov.: *Iakom ya Mirzonowy pyenodze zaplaczyl, czszo w xangach „księgach“ stoją Zakroczym 1426 x eze mi roleg nye dol, na kora mę przivabyl Zakroczym 1426.*

Ve funkci adjektivního relativu v praeponované větě je zde co ojedinělé (většinou ve formulích z plošského okresu) a běžně se užívá *ktory*, na př.: *O ctore woli dal Jan mi wino, thi sę moye Warka 1422; O cthori con Ondrzey zalował na Micolaya, tego on uszittku ne ma Płońsk 1407; Czo Dzirszek szalował na Marczina o kon, tego ia uszittku ne mam Czersk 1405.* Vcelku je zájmeno *ktory* mnohokrát častější než *co* (přes 600 dokladů).

Z Malopolska dává skoupý materiál jasnější obraz jen pro Krakovsko a Sandomierzsko. V krakovských rotách do r. 1401, t. j. pokud se v nich vyskytuje *jenže*, bývá *co* nejčastěji v substantivní větě vztahné (*co — to*) a v adjektivním užití v praeponované větě, kdežto větu přívlastkovou uvozuje jen jednou. V letech 1402—1440 je jediným relativem (ale máme jen 6 dokladů!) a je doloženo převážně ve větách přívlastkových; od 40. let se však objevuje *ktory* a rychle *co* z přívlastkových vět vytlačuje. Na Sandomierzsku je *co* častější než *ktory*. Ve větách přívlastkových si konkurují; zájmeno *co* je však častější v substantivních větách a je doloženo i v užití adjektivním.

Pro celé Polsko platí, že se *co* a *ktory* jen zřídka zesiluje částicí *-ze*, v literárním jazyce tak častou. Několikrát je doloženo *cokoli, ktorykoli* a jednou dokonce *jenžekoli*, vždy v praeponované větě s všeobecným významem. Z nepatrného množství dokladů je zřejmé, že to nebyly prostředky v živé mluvě běžné.

Vidíme tedy, že v stol. jazyce, pokud nám jej přísežné formule správně reprezentují, není zájmeno *ktory* bezprostředním nástupcem zájmena *jenže* (tak jako se to jeví v staré češtině), nýbrž nastupuje až na místo zájmena *co*. To v podstatě potvrzuje i Urbańczykův rozbor literárních památek v obou jeho pracích.⁹ Jen v Mazovsku je *ktory* od nejstarších dob běžným relativem. Urbańczyk soudí, že se odtud dostalo do spisovného jazyka nebo že aspoň vzdělanci z Mazovska napomohli k jeho vítězství.¹⁰ Nieminen (str. 93) je přesvědčen, že relativní funkci přejímalo *ktory* poněmáhu mimo Mazovsko bez nějakého přímého vlivu. (Pro to svědčí rozdíly v užití: není téměř doloženo adjektivní *ktory*, v Mazovsku nejčastější.) Oba badatelé však nezávisle na sobě zjišťují, že se *ktory* v Malopolsku v průběhu 1. pol. XV. stol. postupně vynořuje směrem od severu k jihu. (Podobně se podle Nieminena zjištění šířila spojka *ize* na úkor *eze*.¹¹)

Domnívám se však, že i na Mazovsku probíhal vývoj stejně, i když o několik desetiletí dříve. V naprosté většině dokladů (615) je tu adjektivní *ktory* v praeponované větě. V takových případech nejde o vystrídání původního relativu *jenže* (to sem proniklo jen sporadicky a sekundárně), ale o pokračování vět, v nichž vztahná funkce zájmena *ktory* vznikla. Mimořádné rozšíření těchto konstrukcí snadno pochopíme, když si uvědomíme, že právě mazovské rotý se držely malého počtu šablon. Z 615 dokladů je v 595 větách stejná stavba se slovesem *zalował* jako přísudkem! A jak autor ukazuje, používalo se takových obrátů i tam, kde se nehodily k obsahu (str. 62). V přívlastkových větách je *ktory* podstatně řidčí (jen 17 dokladů) a má tu poměrně přesně rozděleny funkce s *co*. Uvážíme-li, že v jazyce stol. lze všeobecně pozorovat tendenci užívat *co* hlavně v nominativu a bezpředložkovém akusativu (tedy tam, kde není třeba vyjadřovat pád anaforickým zájmenem) a jisté rozpaky (někde i přímou nechuť) nad užitím v jiných pádech,¹² pochopíme, proč se zde použilo *ktory*. V hojném adjektivním užití se už natolik oťřel jeho původní význam, že se k této funkci dobře hodilo — a právě v tom předběhlo Mazovsko ostatní části Polska. Kde nebylo užití zájmena *ktory* takto připraveno, proniklo i do těchto funkcí *co* (s anaforicky užitým zájmenem 3. osoby), ale vedle něho se poměrně více drželo staré *jenže*. (V Mazovsku je jen 14 ×, kdežto ve Velkopolsku a stř. Polsku je 74 ×.) A proto také *jenže* ustoupilo nejvíce a nejdříve právě v nominativu a prostém akusativu, kde je bez jakékoliv zábrany nahrazovalo *co*, kdežto v jiných pádech se drží lépe. A proto není v rotách — na rozdíl od památek literárních — prakticky

⁹ Srov. *Wyparcie stol. jenže*, zejména str. 22 n., a *Zdania rozpoczynane co*, str. 51 n. Viz i dále o druhém dile *Přispěvků*.

¹⁰ *Wyparcie stol. jenže*, str. 20; *Zdania rozpoczynane co*, str. 52, pozn. 1.

¹¹ Srov. Lud Ślowiański II, 1931, A 19—32. — První díl *Přispěvků* vyšel téměř zároveň s Urbańczykovou prací o polských větách s *co*.

¹² Srov. Nieminen, *Beiträge* II. 120—121; Urbańczyk, *Zdania rozpoczynane co* 27 n.

vůbec doloženo absolutivní *jenže*, *ježe* (jak zjišťuje Nieminen na str. 66, bez vysvětlení) — *jenže* se udrželo především tam, kde mělo sloužit k vyjádření nepřímého pádu, a tuto funkci by v absolutivní podobě plnit nemohlo. Ojedinelé adjektivní užití *jenže* je jistě sekundární: do praeponovaných vět se dostalo za *ktory* nebo *co* vlivem střídání ve větách přívlastkových, a ve větách postponovaných jde nejspíše i v rotách o přenesení literární manýry, vzniklé vlivem latiny. Sotva tu lze myslet na relikt stavu, kdy se demonstrativní *jen* spojovalo se substantivem podobně jako dnešní demonstrativa *ten*, *onen* atd.,¹³ i když to v ojedinelých případech nelze úplně vyloučit.

Je jistě pozoruhodné, že *ktory* neproniklo jako adjektivní relativum v praeponovaných větách mimo Mazovsko, kdežto *co* naopak proniklo — třeba ojedinelé — i do mazovských rot. Vždyť v takovém typu souvětí relativní funkce *ktory* nesporně vznikla. A zatím materiál z rot ukazuje, že do středního Polska, Velkopolska a Malopolska *ktory* právě naopak postupně pronikalo ve větách přívlastkových, v nichž je jistě sekundární. Nieminen právem soudí, že pozdní doložení zájmena *ktory* v těchto oblastech svědčí o tom, že počátkem XV. stol. tam v lidových nářečích ještě nežilo nebo bylo krajně řídké. A je také možné, že se rozšířilo nejdříve v mluvě šlechty (9 ze 14 velkopolských dokladů je ve výpovědích šlechticů!).

Ale v materiálu jsou dva doklady, nad kterými byl autor trochu v rozpacích, protože se vymykají z běžného usu a oba jsou starobylé: *kedí Janusz w Dzierszka kupił dziedzina, tedi mv sibiól, ktora bi o to szod* „szkoda“ *Janusz mal, ta bi bila Dzierszcowa Pyzdry 1395* (Velkopolsko); o *cthoró semitam dala nam pani Mickova wino, teysmi mi ne cinili Orłow 1399* (stř. Polsko). K nim se řadí ojedinelý doklad s *ktorykoliki*, také starý: *Eze, ktorekoliki Micolay Wlostowi rani dal, ti mu dal za yego poczankem Piotrków 1401*. Vedle toho máme starý doklad na přívlastkové *ktoryz* v postponované větě s opakovaným substantivem: *ysze Stachna yest s Pothrem ugednana o loko, za kthorez loko dwe grzypane mal us* z Sieradz 1403 (stř. Polsko). Ze středopolských soudních zápisů lze do r. 1418 uvést dalších pět dokladů na *ktory* ve větách přívlastkových.

Nieminen vysvětluje středopolské doklady vlivem sousedního Mazovska. V starém dokladu velkopolském pak je ochoten vidět buď podmínkové souvětí s vynechanou spojkou nebo větu tážací smyslem podmínkovou, nikoli větu vztahnou. Avšak právě v takových spojeních vznikala vztázná funkce *ktory*. Proto můžeme v citovaných příkladech podle mého soudu vidět důkaz toho, že i v oblasti velkopolské a středopolské vznikaly vztázná věty s *ktory*.¹⁴ V rotách se jich však z počátku nevyužilo a dala se přednost větám a *co* + substantivum, které byly zčásti i jiného původu a měly silnou oporu v častých větách přívlastkových. Spojení, v nichž se mohlo vyvinout vztázná *ktory*, nebyla v jazyce příliš častá. Tím si vysvětlíme, proč mohlo být *ktory* dosti dlouho potlačeno a proč pronikalo poměrně pomalu. Praeponované věty s *co* se asi mezitím staly tak ustáleným prostředkem, že dlouho zabránily jakémukoli rozšíření *ktory*. Proto se i přívlastkové věty s tímto zájmenem šířily pomalu a snad spíše zvenčí než vlastním vývojem, který byl preferováním *co* zabrzděn.

Vztáznému *co* a zejména jeho užití ve funkci adjektivního relativia v praeponovaných větách věnuje pak Nieminen samostatnou kapitolu (str. 95—127). Věty typu *iaco* *to swalczs, iaco, czso Bartek kmezc rani woznim wkaszal, tych mu Dzirkze ne dal* (Poznaň 1402) se mimo roty ve středověké polštině nevyskytují. Zájmeno *co* je obvykle odděleno od substantiva, ke kterému je lze vztáhnout jako adjektivní relativum, jinými slovy; v řidlicí větě bývá buď demonstrativum v rodě a čísle shodné se substantivem z věty vztázné, nebo neměnné to, na př.: *Czso Katherzina crowo zastala, ta ne bila yey* || *Czso Katherzina crowe zastala, to ne bila yey* (obojí Poznaň 1387). Demonstrativum to se zřejmě vztahuje na celý obsah předchozí věty. Neobvyklost takového užití *co*, jeho odtržení od substantiva i korelace s to vedly některé jazykovědce k pochybnosti, jde-li ještě o *co* vztázné nebo spíše spojkové (především J. Loš). Nieminen je přesvědčen, že to jsou jak po stránce formální, tak i po stránce funkční věty vztázné. Aby to dokázal, vyšetřuje především podrobně, do jaké míry nabývá *co* v rotách a v staré polštině vůbec funkce spojky a střídá-li se někdy se spojkami Spojková funkce *co* je doložena slabě (bezpečněji jen deklarativní) a ve většině dokladů nen.

¹³ Ojedinelé je takové užití doloženo ve staré češtině, na př.: *A v niž hodinu, jenž mluvieše Sarul, stal se jest hluk* Ol.I.Reg. 14.19. Viz J. Gebauer, *Slovník staročeský* I, Praha 1903, 628—629.

¹⁴ Pro to svědčí dobře doložené obdobné vztázná věty ve velkopolské literární památce, po stránce jazykové dosti blízké k jazyku mluvenému — v Kazaniach Gnieźnienskich. Srov.: *ysze: ktory clouek czyni wołe otkcaz mego, tenczy przydze do krolejstwa nebeskego* 171b9. Viz Urbańczyk, *Wyparcie stol. jenzę*, str. 7 a Nieminen, *Beiträge* II., str. 12. V II. díle *Přispěvků* Nieminen připouští, že zde jde o relativum, a vykládá, že se ho na rozdíl od *co* užívalo ve spojení s všeobecnou platností (Str. 125.)

jednoznačná. Podle Nieminena názoru není správný výklad (Łośów, Rysiewiczův a Klemensiewiczův), že absolutivní *co* v přívlastkových větách má jen funkci spojovací, kdežto vztah že vyjadřuje anaforické osobní zájmeno. Tak tomu nebylo od počátku a anaforické zájmeno ostatně nejednou chybí; nelze tedy připustit, že by vztážná funkce *co* při připojení anaforického zájmena najednou zanikala. Naopak není nijak vyloučeno zesilování anaforisace osobním zájmenem (srov.: *Tycz ses sady, ktore wloszisz ge gym Biblia król. Zofii*), takže při *co* zesiluje takové zájmeno anaforisací a vyjadřuje zároveň pád. Že neohébné slovo může plnit anaforickou funkci, dokazuje autor na přívlastkových větách, uváděných ustrnulým *jako, iže, eže* bez anaforického zájmena. Srov.: *iaz ta dzelnicza, jako* („o která“) *Yagnieszka na Prziška szalowala, yest yego wyekugystha Sieradz 1410; tha dzedzina, ez* („která“) *kupil wo „u“ dwu sosteru Kraków 1397*. Neprávem však vidí v těchto slovech spojky (str. 130 n.). *Jako* je absolutivní relativum, dobře známé i v češtině. *Iže* a *eže* pak jsou velmi pravděpodobně od původu absolutivní podoby relativia *jenže* (*eže* se ovšem hláskově sblížilo se spojkou *eže*, která je asi stejného původu — deiktického; také *jako* má pravděpodobně stejnou provenienci a jeho relativní užití ve větách přívlastkových nelze s Nieminemem vyvozovat z funkce srovnávací spojky).¹⁵

Dále se odvolává na věty s *gdzie(ż)* ve funkci absolutivního relativia a na věty, v nichž je věta smyslem vztážná uváděna partikulí (event. spojkou) *a*, na př.: *jakom ya zastal kmezca, a on w mem gayu rambi, a yam gemu ne przedal Brzesz Kujawski 1423*. Takové věty jsou dobře doloženy a dlouho se drží též v ruských listinách¹⁶ a najdeme je i v češtině. Podrobnější analýsa ukazuje, že se zde plně nevyvinula ani podřadnost myšlenková — proto se také udržela souřadná forma.

Pro relativní chápání *co* i ve spojení s anaforickým zájmenem snad svědčí překlad lat. *quid* + náležitý pád zájmena *is*. (Jinde však sám autor ukazuje, jak mechanicky se formule překládaly; tak na př. za obsahové *jako* se běžně kladlo *sicut* a pod. To cenu tohoto důkazu podstatně snižuje.)

Na základě uvedených faktů autor soudí, že užití anaforického zájmena při absolutivním relativu *co* je současně se vznikem tohoto zájmena. Ten hledá v typu *wszytko zboże, czso go imieli*, kde je *co* „kolik“ doprovázeno partitivním genitivem anaforického zájmena. Výklad o jeho dalším vývoji, podle mého názoru málo přesvědčivý, zde pomíjím, protože promyšlenější vysvětlení je podáno v druhém svazku *Přispěvků*.

Jestliže uznáme, že absolutivní *co* v přívlastkových větách má anaforickou funkci (i ve spojení s anaforickým zájmenem), musíme uznat i vztážnou funkci atributivního *co* v praepositionovaných větách. O tom svědčí synonymičnost s jasnými relativními typy: *czo Szorbe crowsi wczadroni, tich Waszrinecz wsiłka ne ma Kościan 1395* // *Jaco Smiślaw ne ma wsiłka tich owecz, czso Januszezi pocradzoni Poznań 1387*; *Czo na mś Michal zalowal o kon. tegom ya ne hochromil Płońsk 1405* // *O ctwi kon na mś szalowal Adamek, ten on sam ochromil Płońsk 1413*. I zde uvádí autor doklady, v nichž je místo *co* „spojka“ *jako, iže, eže*; zdá se mi však, že jejich relativní funkce není nepochybná, neboť může jít o skutečné spojky, vyjadřující vztah k větě předcházející (a další věta by byla připojena souřadně). Malou váhu mají i latinský zapsané formule, překládající *co* stejně jako ve větách přívlastkových *quid* nebo *quod*.

Přesto považují relativní platnost *co* v těchto větách za pravděpodobnou. Dnes byohom mnohou z nich považovali za zřetelovou, ale zřetelová platnost *co* je pozdní a zde jistě ještě nebyla rozvinuta.¹⁷

Původ *co* v této funkci vysvětluje Nieminen stejně jako Kozlovskij podobné konstrukce ruské:¹⁸ východiskem prý byly věty *a co* + genitiv partit. typu: *ez, czso pani myala Wantrobczina odzenya, to yest wrocyla Kraków 1399*.¹⁹ V některých spojeních se *co* + genitiv mohlo začít chápat atributivně (na př. rus. что людей „kolik lidí“ > „které lidi“), a odtud se šířily takové konstrukce dále. Urbańczyk právem upozornil na slabiny takového výkladu:

¹⁵ Srov. Fr. Trávníček, *Historická mluvnice česká 3. Skladba*, Praha 1956, str. 56—58, 101—105, 115. Urbańczyk (*Zdania 47—48*) vysvětluje takové užití *iż, eż* hyperkorektností: lidé, kteří v denním styku užívají *co* ve významu obsahové spojky, nahrazují při snaze mluvit spisovně i vztážné *co* spojkou *iż, eż*. Pro starý jazyk se zdá toto vysvětlení málo pravděpodobné.

¹⁶ Srov. materiál, uváděný A. I. Sumkinovou ve stati *K istorii odnositel'nogo podčinenija v russkom jazyke XIII—XVII vv.*, Trudy Institutu Jazykoznanija V, Moskva 1954, 139—202.

¹⁷ Srov. Urbańczyk, *Zdania*, str. 12—14.

¹⁸ I. Kozlovskij: *Zwei syntaktische Eigentümlichkeiten der russischen Sprache*, AsIPh 12, 1890, str. 115 n. Kriticky přijímá tento výklad Urbańczyk, *Zdania 18—21*.

¹⁹ Takové věty byly i v jiných slovanských jazycích; srov. na př. stě.: *což na duši zličeš sbožie, a tobú jeho nič* (do hrobu) *nevložie* Vlt.

nemáme dosti dokladů, které by přechod skutečně dokumentovaly; případů, v nichž byl stejný tvar pro genitiv a akusativ, bylo před rozšířením gen.-akus. životných jmen jen málo. V II. díle *Přispěvků* vidí i Nieminen v možnosti takového vývoje jen jednu z cest, které vedly k ustálení našeho typu vztažných vět. Hlavní pramen hledá v přetvoření souvětí, v němž byla vztažná věta původně postponována a určovala jméno ve větě řídicí (srov. ojedinele doložené takové souvětí: *Jako Šimkov oczez wydzyszaal dawnosc z szymasko, czo nan zaluge Andreas, o ten srzeb Brzeziny 1419*). Podnět k transformaci dala obliba souvětí, v nichž je větoseled: hlavní věta, vedlejší věta 2. stupně, vedlejší věta závislá na hlavní. Nelze říci, že by nás toto vysvětlení přesvědčovalo (nedostatek dokladů starého typu; paralelní mazovské věty s *ktory* byly asi praeponované od původu). Podat přesvědčivé vysvětlení je však těžké, protože se takto začala souvětí stavět zcela stereotypně a je už těžko říci, v kterých dokladech se odráží nejstarší typ. Nieminen upozorňuje na doklady, v nichž je funkce co nejasná (na př.: *iaco to swatca, iaco, czo so Micolay Ganikowski ranil Stanislawu solkissa, to gi ranil za yego poczantekem Poznań 1404*) nebo v nichž je substantivum umístěno ve větě řídicí (na př.: *Iaco, czo so Sbignew dzerszi, to dzerszi swo dzelnicza Sieradz 1407*). Nemohl by se zde hledat počátek vět s adjektivem co? Přesunutí substantiva do předcházející věty by nebyla žádná zvláštnost. — V jiných dokladech se co blíží platnosti časové spojky: *Czo na me Jakub szalował o kon, temu trzi lata minala Poznań 1393*.²⁰

* * *

Druhý díl *Přispěvků* je uveden obecnou kapitolou o zániku relativu *jenze* v polštině. Autor se staví kriticky k dosavadním výkladům o vzniku relativu z interogativu. Nevěří, že by jejich hlavním pramenem mohla být neurčitá zájmena ve větách podmínkových (srov. stal. *ašte křto // iže // iže ašte*)²¹, protože tato zájmena nebyla přízvučná, kdežto relativia jsou orthotonická. Závislé otázky mohly mít také jistou úlohu, ale asi dosti omezenou. (Že je nelze vyloučit, dokládá staroslovenština, kde z nich zřejmě vznikly nejstarší doklady. Srov. z evangelí: *vs prašaaše že časa otr nichr vs kotory sulě emu bystr* Zogr J. 4. 52; v Ass. zde je sku-

tečná otázka: *vs prašaaše že viny o nichr vs kqjo godinč sulě emu by*. Doklady na relativní *kyi, křde* v Supr. jsou také v postponovaných větách.) Zato se Nieminenovi zdá málo pravděpodobné, že by mohlo být východiskem spojení původně samostatné otázky s další větou (typ: *kto ci to powiedział? ten skłamał*)²², a to ze dvou důvodů: jednak jsou taková spojení v živé řeči málo častá, jednak je prý třeba pamatovat, že interogativa nastoupila na místo už hotového relativu *jenze*, zděděného z praslovanštiny. Kromě toho se prý jistě cítil rozdíl významový a byla tu jiná intonace. Sám dává přednost názoru Wundtovu, že podnět k vytvoření relativu z interogativu daly věty všeobecné platnosti, v nichž je v relativu něco z oitového odstínu otázky.²³ (Kde je v jazyce volba ze dvou relativ — demonstrativního a interogativního — jako na př. v němčině, užije se v takovém případě vždy interogativního.)

K takovému užití interogativu došlo, jak známo, i v jazycích semitských, kde nemají neurčitou platnost; podobný stav je i ve finštině, kde jsou interogativa v praeponovaných vztažných větách se všeobecnou platností doložena už v nejstarších památkách (a neurčité zájmeno je od jiného kmene). Z ide. jazyků potvrzuje tento předpoklad na př. vývoj němčiny;

²⁰ Srov. též Urbańczyk, *Zdania* 38 n.

²¹ Zdánilivě pro to svědčí jeden doklad z EuchSin: *a k'to pochotě imy · ili lqkavřstvomь tuždžę zęnq priime · v lě da pokaet'se* · 103a21. Ale toto souvětí je pokračováním podmínkového souvětí: *Ašte k'to chotě svojeje plřti urěžetř · v lě da pokaet' o chlě o vō*. V našem dokladu je místo spojky *ašte* spojka *a*, a ta je asi nositelem podmínkového významu. Podobně je na jiném místě (102b7) *po ašte k'to zase a li = ašte li*. (Spojka *a* také uvádí ve spojení s kondicionálem několikrát podmínkovou větu neskutečnou v Supr.)

²² Tento výklad přijímá pro ide. i mnohé neide. jazyky už F. Korš, *Sposoby otnoitel'nogo podčinenija*, Moskva 1877, 24 n.

²³ Srov. v této souvislosti podobný názor I. Poldaufa (ve stati *Vztažné věty v angličtině a v češtině*, Sborník Vysoké školy pedagogické v Olomouci, Jazyk a literatura II, 1955, str. 159 až 194): O neurčité funkci zájmen „nemůžeme dokázat, že byla sekundární, že se z tázací teprve vyvinula. O t. zv. tázacích slovech lze při zahrnování jejich funkce neurčitě říci, že to jsou nejširší obecné údaje toho, že jde o cokoli, o kohokoli, vůbec o někoho, něco atd. ... V kontextu, který je z jiných příbín obsahově obecný, universální nebo genericky platný, se vhodně uplatňují právě jako označení kohokoli, čehokoli atd. ... Universální platnost našich slov může být navíc vyjádřena nějakou částicí (jako čes. *kali*...)." (Str. 183.)

ze slovanských jazyků se autor odvolává na Zubatého výklad poměrů staročeských.²⁴ Na základě všeobecného významu se taková relativní věta úzce stýká s tázací; ba má k ní v jazykovém povědomí snad blíže, než k relativním větám s významem individuálním. Do jaké míry platí toto zjištění i pro polštinu, chce autor vyšetřit rozbořem materiálu.

Nieminenovo zjištění o původním zevšeobecnujícím významu vztazných vět uvozených interogativy a podstatným rozdílu mezi nimi a větami s původními demonstrativy je cenné a správné. Zřetel k tomuto významovému rozdílu dodává ceny i jeho analýse materiálu — nejde tu už jen o mechanické porovnávání frekvence relativ bez ohledu na jejich funkci. Ale zůstává tu mnoho nejasného pro vysvětlení skutečné genese vztazného souvětí i jistý rozpor ve výkladu.

Podrobnější zkoumání genese podřadného souvětí ve slovanských jazycích (a stejně i v jiných jazycích) vede k závěru, že všechny typy vznikaly spojením vět původně mluvnický samostatných a pouze na sebe v souvislém projevu významově navazujících. Později (zvláště ve spisovném jazyce) se pak některá taková spojení ustálila a významově i mluvnický přetvořila; obsahové a citové částice, ukazovací a tázací zájmena a příslovce, vyjadřující původně obsahový nebo citový ráz věty samé nebo odkazující na některé slovo v jiné větě, změnila se postupně ve výtazové prostředky vztahu mezi větami. Obecně se přijímá, že na př. podmínkové věty s *li* vznikly ze samostatných otázek. Tak na př. souvětí typu *žádáš-li muk, počkej maličko* (OtcB 6b) vzniklo ze spojení dvou samostatných vět: „Žádáš si muk? Počkej maličko.“²⁵ To je vývoj obecně slovanský.

Podobně docházelo jistě i ke spojování původně samostatných doplňovacích otázek s následující větou, a také zde pronikal většinou významový vztah podmínkový. (Tak souvětí typu *čes. Ktož chce v domu škody zbýti, nedaj jiskřě ohněm býti* (DalC 8) znělo původně takto: „Kdo chce v domu škody zbýti? Nedaj (= ať nedá) jiskřě ohněm býti.“) O tom jasně svědčí jednak praeposice vztazných vět s původními interogativy, která ve starých fázích slovanských jazyků zřetelně převládá, jednak zřetelný podmínkový vztah, který v takových souvětích proniká.²⁶ (Srov. i strus.: *kto ostepiło ot(ę) Nikolę, da budęć proklęć Sinod. Letop. 134. 16.*) Námitka, že taková spojení nejsou v mluvené řeči častá, neobstojí — mohla býti častější v době, dokud nebyla rozvinuta hypotaxe, která nám umožňuje vyjádřit takový vztah jednoznačněji a sevřeněji. Závažnější je druhá námitka: že interogativa i zde nastoupila na místo hotových starých relativ z kmene **jo-*. Oporou pro toto tvrzení je především stav ve staroslověnětině, kde se užívá pouze *ize* a ostatních starých relativ (o výjimkách srov. výše; jinak trvá stav stsl. houževnatě v církevní slovanštině všech redakcí), a doklady ze starých památek jiných slovanských jazyků, v nichž je také staré relativum demonstrativního původu. Srov. stpol.: *ienze wem miłwie lichotę, nenawędyz swoięy drusze* PsFlor. 10. 6; strus.: *İze ne věrujute Gospodu našemu Isusu Christu, mućimi budute wr ogni, ize ne krestjatisja* Novg. Let. 52.

Užití demonstrativa tu však nemůže býti původní — zevšeobecnovací význam takových vět je s tím v přímém rozporu. Podrobnější prostudování dokladů ze starých památek to potvrzuje: ve staré ruštině je *ize* v tomto typu vět zřejmý paleoslovenismus (není vůbec v listinách; v letopisech, u Avvakuma i jinde je jen v partiích rázu církevněslovanského — v náboženských úvahách a episodách, ve vložených překladových vyprávěních;²⁷ ve staré češtině je zde takřka důsledně *kto, co, který, nikoli jenž*, už od nejstarších dob, přestože *jenž* je jinak velmi časté.²⁸ Ojedinělé věty polské lze vysvětlit buď vlivem latiny, která měla jediné relativum, nebo sekundárním rozšířením *jenž* podle dokladů, kdy bylo i v praeposici na místě.²⁹

²⁴ J. Zubatý: *Jenž, který, kdo, co*, Naše řeč 2, 1918, 37—44.

²⁵ Paralelou, dosvědčující takový vývoj (který spadá do doby předhistorické), jsou podobná spojení se *zda, azda, zdali*, na př.: *Azdas to jedině na své mysli ustanovil, vzdajvaž nynie modlitbu Bohu* OtcB 68a. Významově sepětí v nich však pronikalo v takové míře jen zřídka, takže nevytvořila produktivní typ a v konkurenci s větami s *li* časem zanikla.

²⁶ Na českém materiálu tento význam relativ tázacího původu přesvědčivě a jednoznačně ukázal Fr. Trávníček, *Historická mluvnice česká 3. Skladba*, str. 107 n. — Tak zároveň pochopíme, proč se mohlo ve stč. i v stpol. užití vztazných vět s *kto, co* za latinské věty se *si quis*.

²⁷ Srov. I. Kozlovskij, op. cit. (pozn. 18), AslPh 12, 1890, 110—111; J. S. Istrina, *Šintaksisčeskije javlenija Sinodal'nogo spiska 1-j Novgorodskoj letopisi*, Petrograd 1923, 192; A. I. Sumkina, op. cit. (pozn. 16), str. 155.

²⁸ Srov. citovanou stať J. Zubatého (pozn. 24) a zejména Fr. Trávníček, *Historická mluvnice česká 3*, str. 99—115.

²⁹ Srov. na př.: *Ien prębiwa na nebesech, pozmeie se gim* PsFlor. 2. 4 (rozumí se *Gospodzin*). Zde má relativum funkci individuální, proto je zde *jen* ve svém původním užití. Takových dokladů je v PsFlor. značný počet.

Jak však vysvětlit stav staroslověnský? Neváhám vyslovit domněnku, že výlučné užívání zájmena *ize* a vůbec relativ od kmene **jo-* bylo způsobeno vlivem řeckým. V době, kdy Konstantin vytvářel staroslověňštinu jako spisovný jazyk, byla jistě v její mluvené předloze zájmena a příslovce od kmene **jo-* živá, kdežto relativní funkce původních interogativ, která se šíří ve slovanských jazycích všeobecně později, nebyla asi ještě ustálena. Není tedy divu, že Konstantin zvolil *ize* za ekvivalent řeckého relativu — a užíval ho pak důsledně, jako většiny ostatních hypotaktických prostředků, i když to nebylo zcela v duchu jazyka.³⁰ Ve větách s významem zevšeobecňovacím pozorujeme ostatně jisté kolísání, které svědčí, že zde *ize* plně nevyhovovalo: vedle *ie ašte* (které je kalkem řec. *ὅς ἄν*) a pouhého *ize*³¹ se objevuje i *ize koližido* a skutečně podmínkové věty s *ašte kto*. Církevněslovanské památky pak zachovávají stsl. stav velmi důsledně.

Přijmeme-li toto vysvětlení, není už překážek, abychom uznali dvojí samostatný původ slovanských vztahných vět: z vět s původním odkazovacím demonstrativem, které se stalo relativem s funkcí individuální, a z vět původně tázačích, v nichž se interogativum změnilo v relativum zevšeobecňovací nebo neurčité. Prvý typ je jistě starší (aspoň v tom smyslu, že se v něm spíše ustálila relativní funkce). Ale druhý typ vznikl vedle něho, nikoli místo něho, a silně se od něho významově lišil. Tento rozdíl je v památkách stsl. a csl. a částečně i jinde zastřen rozšířením zájmena *ize* do druhé funkce pod vlivem cizí předlohy (řecké, latinské), ale památky blízké mluvenému jazyku (a památky stč. vůbec³²) jej dobře dokládají. Záhy se však zastírá nově a definitivně šířením původních interogativ na místo starých demonstrativ. To bylo umožněno upevněním jejich relativního významu a setřením významových odstínů, plynoucích z jejich původu. Nejdříve k tomu došlo u adverbii a u substantivně užitého neutra *ježe*, odkazujícího na věci neživé a různé jevy. Zde zastihujeme v polštině vývoj už na tak pokročilém stupni, že je těžko původní rozlišení postihnout; v památkách stč. je však ještě zřejmé.³³

Další kapitoly Nieminenovy knihy přinášejí mnoho cenných zjištění a výkladů. V prvním oddíle sleduje rozšíření a funkci relativ s *-koli* (str. 24—64). Z jednotlivostí připomeňme aspoň názor, že pozdější polské *kole* vzniklo sice podle *le*, ale samotné *le* ve funkci zevšeobecňovací partikule že mohlo vzniknout i haplogogií ve spojeních typu *kakokole*; že *aczkoli* vzniklo kontaminací *acz* a *kakokoli* (k téměř závěru jsem dospěl na základě stč. materiálu); že ojedinelé *jenze koli*, *jen koli* je analogií podle *ktokoli*, *cokoli* (stejně nepřírozené je i stsl. *ize koližido*). Obecně pro věty s těmito relativy platí, že se jich užívá většinou před větou řídicí. *Cokoli* s gen. partit. se může vztahovat i k osobám, srov.: *ale wszyscy, cokoli ich przyszo, ci sa zlodzieje Rozmyslanie o zywocie Pana Jezusa 245. ll.* V takových případech a vůbec po *wszytek* považuje autor *cokoli* za nástupce praslovanského kvantitativního adverbia *jeliko*; odtud plyne i to, že se obvykle nesklouje, ačkoli plní i funkci genitivu a dativu. Vedle toho se *jeliko* částečně udrželo v podobně hláskoslovně změněné: *jelki*, *(j)ilko*, *jele*, *(j)ile*. Závěrem vyslovuje Nieminen domněnku, že zájmena *cokoli*, *ktokoli* a *ktorykoli* nabyly relativního významu dříve než zájmena nesložená a mohla pak přispět k jejich rozšíření. Ale pravděpodobnější se mi zdá postup opačný: *kto*, *co*, *ktory* ztrácely v relativních větách zobecňující význam, plynoucí z původní tázačí funkce takových vět, a proto je bylo někdy třeba pro větší jasnost zesílit původním příslovcem *koli*.³⁴

Nejobsáhlejší je druhý oddíl — *co* jako relativum absolutum (str. 65—137). Zde je pozoruhodný nový pokus o vysvětlení, jak se *co* do této funkce dostalo. Podle autorova názoru bylo východiskem kvantitativní adverbiiální *co* „kolik“, které nahradilo psl. *jeliko*. Už staroslověňština ukazuje, jak se *jeliko* měnilo v relativum absolutum: singulárový přísudek ve větách jako *vsi · elikože ichz pride přезде mene · tatie sptz* (Zogr. J. 10. 8) byl podle smyslu

³⁰ Taková stylisace staroslověňštiny se všeobecně uznává. Pěkně ji lze doložit na př. užitím *ašte* ve funkci spojky a částice za řec. *εἰ, ἐάν, ἄν*. Srov. podrobný rozbor v článku *Staroslověnské ašte*, *Slavia* 26, 1957, č. 2.

³¹ Zájmena *ize* se užívá zdánlivě zcela samostatně v překladu řeckých participiálních konstrukcí. (Také polština má podle zjištění Nieminenova (II. 86) co nejdříve v těch větách, které jsou rozvedením latinských jmených konstrukcí.) Ale jde vesměs o překlad participií se členem (srov. J. Kurz, *K otázce členu v jazycích slovanských, se zvl. zřetelem k staroslověňštině*, *Byzantinoslavica* 7, 1937—1938, 310—319), která neměla vždy význam zevšeobecňující — a člen mohl užití *ize* napomoci. Ostatně nebylo výběru, když interogativa nebyla ještě v relativní funkci ustálena.

³² Srov. výklad Trávníčkův, *Hist. mluvnice česká* 3, str. 99—115, zvl. str. 105 n.

³³ Viz Trávníček, op. cit., str. 111.

³⁴ Ve stč. je *koli* ještě dobře doloženo jako příslovce (zejména v *Legendě* o sv. Kateřině) s významem „kdysi, někdy“. Srov. J. Gebauer, *Slovník staročeský* II, s. v.

nahrazován plurálovým; srov.: *mnogy bo iceli · Eko napadnuchq emi chotęte prikosnoŝi se emi eliko imięchq rany* Zogr. Mr. 3. 10; v takových větách už byl genitiv partit. zbytečný, a proto se vypouštěl. Když pak bylo (už na půdě polské) *jeliko* vystředěno kvantitativním *co*, ocitlo se toto adverbialní *co* ve funkci relativu absoluta a nesklonovalo se. (Naproti tomu tam, kde nastoupilo za *ježe*, bylo původně sklonné.) V kvantitativním významu „kolik“ proniká *co* záhy i v češtině; naproti tomu stě. *jeliko* (ž), dobře doložené v kvantitativní korelaci s *toliko* a ve funkci spojky žtetelové „pokud“, nebývalo až na ojedinělé doklady relativem ani ve větách substantivních, ani v příslastkových. Přesto považují Nieminenovu theorii za možnou a podnětnou, ovšem s tou modifikací, že *jeliko* nebylo původně (stejně jako jiná relativata z kmene **jo-*) rozšířeno obecně; je tedy otázka, nenabývalo-li co kvantitativní vztážné platnosti někdy přímo.

Analýsa vztážných vět, v nichž se substantivní relativum vztahuje k *to* ve větě řídicí a má tedy význam neosobní (III. oddíl, str. 138—159), ukazuje, že zde je co běžné od samého počátku písemnictví. Doklady s *jez* jsou ojedinělé i v památkách, kde je jinak *jenže* nejčastějším relativem. Srov.: *dokonay, czsos „coś“ poczel Żywot św. Błażeja; podzwirzdzi, bosze, to, czo wczinil ies w nas* PsFlor. 67.31 × *iegosz iesm ne bral, to iesm zaplacal* ibid. 68.8. Zde hledá autor počátek pronikání vztážného *co*. Uznává možnost přehodnocení obsahových vět tázacích, které někdy nelze dobře odlišit od vět vztážných (na př.: *Czlowyck geno, czso w nyey gest, wydzi* Biblia król. Zofii 182b21). Dále myslí i na původní předcházející otázky (typ: *iz, czego gim doych, ne pametais Kazsz w br. 17*) a na závislé otázky infinitivní (typ: *a nye myalbi, czim zaplaczyc* Maciej z Rošana 316.12). Za rozhodující však považuje to, že v žádné jiné funkci nemá relativum tak obecný a neurčitý smysl jako zde. Někdy je tak blízké tázacímu zájmenu, že hranice není vůbec jasná. V této souvislosti si Nieminen plně uvědomuje i blízkost mezi podmínkovými a tázacími větami na jedné straně a mezi souvětími s otázkou a souvětím se vztážnou větou na druhé straně. Ale přece se nerozhoduje pro výklad z tázacích vět a jen skromnou úlohu je ochoten přiznat podmínkovým větám s *acz kto, co . . .* Brání mu v tom převědění, že tázací zájmeno i zde nastupuje na místo *jez*, event. *jeliko*. A odvolává se i na to, že v takovém případě by muselo zároveň pronikat vztážné *co* i *kto* — a přece PsFlor. zná jenom *jen, jenže*, kdežto *jez* se stíhá s *co*. Proto důvod šíření *co* musel být jiný než u *kto*. Významová analýsa dokladů však ukazuje, že substantivní *jen(že)* v praepozovaných větách se z velké části vztahuje na Boha anebo na jinou již jmenovanou osobu — a že má tedy platnost individuální (srov. pozn. 29); odtud byl jen krok k zobecnění *jen(že)* pod tlakem originálu. *Co* proniká v relativních větách i na místo *jez* (tedy nad svůj původní rozsah) ve všech slovanských jazycích rychleji než jiná zájmena, a jistě je nutno souhlasit s Niemenem, že se při tom uplatňovalo několik různých faktorů.

Co proniklo záhy i ve větách, vztahujících se na celý obsah předcházející věty (IV., str. 160—164), na př.: *yaco mi Chwalislaw wszel imena, czo mi czini grziwna szodzi „szkody“* Kalisz 1401. Ale zbytky *jez* (ojediněle i v rotách) ukazují, že zde jde o původní demonstrativum (srov. souřadná spojení s *to, a to*) — pokud ovšem nejde jen o analogické konstrukce podle latiny.

Poslední kratičká oddíl (V., str. 165—166) se týká konstrukce *jim — tym*. Ta se v polštině drží dodnes; v Biblii król. Zofii jsou sice 2 doklady na *czym — tym* (vlivem českým?) a i později tato korelace proniká, ale norma ji odmítá. Autor soudí, že se *jim* zachovalo proto, že se málo cítila jeho spojitost s *jenže* (proto se také nikdy nezeslovávalo částici *-že*, na rozdíl od češtiny; kromě toho je nepřívětivé). Myslím, že hlavní vliv tu měla podobná korelace *ile — tyle*

* * *

Oba svazky *Přispěvků ke staropolské skladbě* jsou velice cenným přínosem k poznání syntaktické stavby staré polštiny. Vynikají jednak bohatstvím materiálu, pečlivě a podrobně utříděného a popsaného, jednak jeho střízlivou a opatrnou interpretací. Snad bychom mnohde čekali širší zobecnění, které by odstranilo opakování výkladů při obdobných typech, pomohlo čtenáři lépe zvládnout materiál a postihnout myšlenkovou strukturu díla, a které by jasněji svazelo závěry z jednotlivých oddílů. Zdá se však, že celkové závěry přinese teprve další svazek *Přispěvků*. Pokus o objasnění genese relativu interogativního původu přinesl pozoruhodné nové myšlenky, ale vesku trpí nedostatkem širšího srovnávacího zřetele. Nemůže stačit odkaz na stav ve stál., protože tento jazyk sám potřebuje po syntaktické stránce velmi opatrné srovnávací interpretace. Více by pomohlo podrobnější srovnání se starou češtinou a starou ruštinou, opřené o širší materiál (slovníky, mluvnice a monografiické práce nedávají dosud zřetelný obraz stavu a vývoje relativu v těchto jazycích). Bez takového srovnávacího pohledu nebude konečný výklad možný, ať už se ukáže, že v jednotlivých slovanských jazycích jde o samostatný paralelní vývoj, nebo že jeho kořeny sahají v obou typech relativu už do pra-

slovanštiny. Vždyť i paralely z nepřibuzných jazyků jsou poučné a podnětné, zvláště když jsou podány tak zasvěceně jako autorův výklad o stavu relativ finských.

Závěrem můžeme jen vyslovit přání, aby autoru zdraví dovolilo brzy vydat pokračování *Príspevků*, v němž by nám dokreslil celý systém staropolského vztažného souvětí. Jeho zásluhou se tak dostane polštíně díla, jaké nemáme pro žádný jiný slovanský jazyk.

Jaroslav Bauer

A. B. Šapiro: Osnovy russoj punktuacii. Moskva (ANSSSR), 1955. 398 stran.

Po zásadní theoretické práci o problémech ruského pravopisu (A. B. Šapiro, *Russkoje pravopisanije*, Moskva 1951) vychází nyní další rozsáhlá publikace téhož autora, dobře známého našim rusistům. Je věnována theoretickému studiu problémů ruské interpunkce; týká se tedy oblastí, která byla dosud v jazykovědné literatuře ruské neprávem do značné míry opomíjena. Tím záslužnější byl už jen úmysl autorův — stanovit základní zásady interpunkce v současné ruštině a zároveň kriticky zhodnotit užívání interpunkčních znamének v praxi. Sama kniha je pak s tohoto hlediska cenným příspěvkem pro jazykovědnou literaturu, i když přirozeně nemůže — a toho je si autor dobře vědom — jako první práce svého druhu a rozsahu přinést řešení všech otázek, které při theoretickém studiu interpunkce vyvstávají.

Kniha má dva základní oddíly a dodatek. První oddíl (5—56) obsahuje historický přehled vývoje ruské interpunkce a vědeckých názorů na ni od doby M. V. Lomonosova a jeho žáků až po současnost. Tento přehled si ovšem nečiní nárok na to, aby byl vyčerpávající historií ruské interpunkce (to je podle autora úkolem samostatné práce), ale výstižně ukazuje, jak se měnila a zdokonalovala soustava ruské interpunkce od doby, kdy se v podstatě ustálily její základy. Autor probírá systémy interpunkce M. V. Lomonosova, N. I. Greče, A. Ch. Vostokova, J. Filomafitského, I. I. Davydova, F. I. Buslajeva a věnuje dále pozornost stavu interpunkce ve 2. polovině 19. století. Základní příčinu anarchie, která tehdy v interpunkci vládla, vidí v tom, že v té době neexistovala jednotná theorie, dávající odpověď na zásadní otázky o podstatě a úkolech interpunkce. Vyzdvihuje pak zásluhu J. K. Grotta, který ve svých pracích sice nevenuje interpunkci náležitou pozornost po stránce theoretické, avšak svou formulací základních zásad interpunkce shrnul nálezy předcházejících badatelů a stanovil tak pravidla, která v hlavních rysech platí i v dnešní době. Šapiro dále kriticky přiznává, že ani dnes ještě neexistuje theorie interpunkce, která by odpovídala všeobecné theoretické úrovni sovětské jazykovědy. Za nesporný přínos pro theorii interpunkce v novější literatuře pokládá autor práce A. M. Peškovského a L. V. Ščerby, i když sám s nimi nesouhlasí a v kapitole o theoretických zásadách současné ruské interpunkce stává svůj výklad na polemice s jejich názory.

První oddíl knihy uzavírá krátká, ale zajímavá kapitola o úpravě současné ruské interpunkce. Autor v ní připomíná skutečnost, že reforma pravopisu z r. 1917—1918 se nedotkla pravidel interpunkce, a informuje stručně čtenáře o připravovaných nových pravidlech ruského pravopisu a interpunkce, která jsou plodem mnohaleté práce speciální komise jazykovědců při Akademii věd SSSR. Uvádí se tu také stručný výčet literatury, týkající se otázek ruské interpunkce.

Mnohem rozsáhlejší než první je druhý oddíl knihy (57—351). Je uveden obecným theoretickým poučením o současné ruské interpunkci (57—87); dále pak v něm autor podává klasifikaci interpunkčních znamének a probírá různé případy jejich užívání (87—351).

Ve svých theoretických výkladech se Šapiro rozchází s názory A. M. Peškovského a L. V. Ščerby. Jde tu v podstatě o odpověď na zásadní otázku, totiž zda je základem interpunkce významové a syntaktické členění samotného psaného projevu nebo zda je interpunkce odrazem intonačně-rytmického členění v projevu mluveném. A. M. Peškovskij zdrazňuje ve svých pracích proti projevu psanému projev mluvený. Ve shodě s tím pokládá interpunkci za odraz intonačně-rytmického členění a navrhuje na základě toho úpravu interpunkčních pravidel (doporučuje na př. klást ve větě čárku mezi částí podmětovou a přísudkovou, protože je tam ve výslovnosti pauza, a j.). Svými názory se blíží Peškovskému i L. V. Ščerba. I on vidí v interpunkci především odraz intonační a rytmické stránky mluveného projevu a nesouhlasí proto s některými pravidly interpunkce, která této skutečnosti odporují (navrhuje na př. psát výraz дом где я живу bez čárky před где, neboť čárka tu neodpovídá pause). Dochází k závěru, že současná ruská interpunkce má ráz kompromisní, neboť její pravidla jsou podřizována zčásti principu intonačně-rytmickému, zčásti významovému a syntaktickému a zčásti jsou formální.

Šapiro naproti tomu zastává názor, že úlohu interpunkce v psaném projevu nelze srovnávat s úlohou intonace v projevu mluveném, a na důkaz toho uvádí řadu příkladů, v nichž interpunkce zjevně neodpovídá intonačnímu a rytmickému členění. Hlavním úkolem interpunkce je podle něho označovat významové vztahy a odstíny, důležité pro pochopení psaného textu, které nemohou být vyjádřeny lexikálními a syntaktickými prostředky.